Львівський національний університет імені Івана Франка
Інститут історичних досліджень

Війна переможців і переможених

число 13 (2) 2008

Критика
Київ 2008

Міхаель Мозер

Чи намагався Олександр Духнович створити русинську літературну мову?

Один із кричущих парадоксів новітнього русинського руху та історичної леґітимації розбудови нової русинської літературної мови – а чи нових русинських літературних мов – полягає в тому, що Олександр Духнович (1803–1865)[1], якого вважають головним будителем русинів середини XIX ст., насправді служив русинській справі (в сьогоднішньому її розумінні) досить обмеженою мірою.

У цікавому томі «Русиньскый язык» із серії «Najnowsze dzieje języków słowiańskich» Павло-Роберт Маґочий пише про Олександра Духновича[2] таке:

> Духновіч ся став знамый як народный будитель Карпаторусинів і іщі і в сучасности го поважують за найціннішу особность зо вшыткых русиньскых культурных представителів в минулости і сучасности. Уж в передвечур револуції 1848 року А. Духновіч выдав букварь, котрый ся цілым своїм обсягом і формов операв о русиньскы діалекты ёго родной Пряшівской области на северовыходным Словеньску. Написав і значну кількость поезій і редаґовав першы літературны алманахы – вшытко в говоровім русиньскім языку[3].

І далі: «Духновіч ся притримовав двоязычного прінціпу, якый быв тіпічный про русиньске сполоченство. Даколи заставав вжываня говорового языка, а даколи закликовав вжывати книжный язык, значіть славено-руськый. А даколі сам собі протірečів»[4].

---

[1] Як відомо, русини протестують, коли Духновича називають Олександром. Однак ті східні слов’яни Закарпаття, польської Лемківщини чи навіть Бачки, що прийняли й українську тожсамість (у певних реґіонах ці люди є меншістю двічі: по-перше, супроти титульної нації їхньої держави, по-друге, супроти русинів), безперечно мають таке само право на «свого» *Олександра Духновича*, як русини на «свого» *Александра Духновіча*, а чи й росіяни на «свого» *Александра Духновича*. Оскільки цю статтю написано українською мовою, свідомо вживаю українську форму його імені.

[2] Натомість із-під пера Августина Волошина ще 1923 р. вийшла апологія Духновича з української перспективи. Див.: *Волошин А.* Памяти Александра Духновича. Ужгород, 1923.

[3] *Маґочий П. Р.* Языковый вопрос / Русиньскый язык // Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Opole, 2004. S. 91.

[4] *Там само.*

Трохи нижче заявляється, що до ранніх 1850-х років «векшина Духновічовых творів была написана підкарпатьско-руськым діалектом», а пізніше він «быв під впливом родака Іоана Раковского (1815–1885), якый ся односив приязно к традічному книжному языку»[5]. У цьому науковому виданні Маґочий не замовчує й того, що витязь русинського руху 1852 року говорив про потребу «двигати язык из порока сельской грубости, не утопати в грязи фразеологіи мужиков»[6]. «Абы обкеровати русиньске «болото», – підсумовує Маґочий, – Духновіч, так як і ёго попередници, зачав вжывати церьковнославяньскый язык а пізніше російскый язык»[7]. У популярному викладі русинський наратив цілком сподівано спрощується до набагато однобічнішого звучання, містячи про Духновича лише стислу заввагу такого змісту:

> Русиньскоє националноє возрodженя было переважно наслідком діятелности двох активістув. Єдным быв ґреко-католицькый священик Александер Духнович, котрый у 1850-х роках заложыв первоє русинськоє културноє общество (у Пряшові), выдав перши літературньи алманахы и учебникы діла початковых шкул и написав стихы, што стали діл русинув националным кредом: "Я русин был, єсмь и буду" […] Иншим националным будителём став ся Адолф Добряньскый […][8]

Твердження Маґочия та інших[9], мовляв «Книжица читалнаꙗ для начинающихъ» була всуціль написана народнорозмовною мовою[10], повторюється мало не в усіх наукових працях про русинів[11]. Воно явно має глибший сенс, ніж проста характеристика мови цього букваря, бо часто слугує одним із головних арґументів на користь того, що в постаті Олександра Духновича начебто можна виділити грань русинського будителя з одного боку та москвофіла з другого.

Насправді ж будь-який уважний читач букваря 1847 року одразу помітить, що народнорозмовним елементом аж ніяк не вичерпується мовне

[5] *Там само*. Насправді Іван Раковський прихильно ставився не так до традиційної книжної, як до нової російської літературної мови, що ніколи не була поширеною літературною мовою серед закарпатців.

[6] *Там само*. С. 92. У цьому джерелі правопис спрощено.

[7] *Там само*.

[8] *Маґочий П. Р*. Наша отцюзнина. Істория карпатськых русинув. Ужгород, 2005. С. 25.

[9] Не становить винятку під цим оглядом і Франтішек Тіхий: *Tichý F.* Vývoj současnýho jazyka na Podkarpatské Rusi. Praha, 1838. S. 52.

[10] А саме: «Його букварець («Книжиця») 1847 р. був цілком написаний народною говіркою»: *Magocsi P. R.* The Shaping of a National Identity. Subcarpathian Rus', 1848–1948. Camb., Mass. – London, 1978. P. 47.

[11] Для прикладу: «Уже напередодні революції 1848 р. він скомпонував […] читанку, що складалася виключно з текстів, написаних русинськими діялектами його рідної Пряшівщини»: *Stegherr M.* Das Russinische. Kulturhistorische und soziolinguistische Aspekte. München, 2003. S. 127.

оформлення цієї книжки. Про це свідчить хоча б її метамова. Перший заголовок у ній – «Изѡбраженїе древныхъ [sic!], и новыхъ Писменъ славенскихъ, печатныхъ, и рꙋкописныхъ»[12]; інші мають такий вигляд: «Писмена Оугорскїѧ печатныѧ, и рꙋкописныѧ»[13], «Слози двописменнї», «Писмена Славенскаѧ – Писмена Оугорскаѧ» тощо[14]. Текст «Оупражненїе въ чтенїи» містить речення, написані такою мовою: «Разꙋмный человѣкъ не имѣетъ оугодниковъ. Онъ достоинъ єсть прїѧтелей имѣти, и имѣетъ ихъ, милость же єго бѣваетъ имъ бесполезна […]»[15]. Нарешті, в «Придатку» до букваря подано «Повѣсть», що починається такими словами: «Нѣкоторый человѣкъ вознамѣрилсѧ ити въ єдинъ прекрасный градъ, ѡ немже онъ весьма много слышалъ похвалъ […]»[16]. А ось прикінцеві слова «Книжиці», якими автор звертається до свого читача:

> Сыне! се образъ твоєѧ жизни; ѡбераютсѧ тебѣ пꙋти многи, но поведетъ тѧ правымъ Гсдꙋ Богꙋ поведетъ тѧ Аггелъ твой Хранитель, токмѡ твердѡ, и крѣпкѡ держисѧ Єго, смѣлѡ погда [sic!] прешедши мрачныѧ, и страшныѧ долины, веселѡ вstꙋпиши въ градѣ онъ вѣчный, где єсть непрестанное веселїе, и слава безконечнаѧ[17].

Тут нема потреби вдаватися до детальної мовознавчої арґументації: мова цих фраґментів не є народнорозмовною; вона твердо стоїть на слов'янoруських традиціях і при цьому містить досить виразні архаїзми, як-от прикметникове закінчення -*ыѧ* в род. відм. одн. жін. роду, прислівник *токмѡ* тощо.

Щоправда, переважно «Книжиця» складається з простеньких дитячих віршиків, написаних мовою, що таки ж ґрунтується головно на живих закарпатських говірках. Однак наявність у ній, окрім згаданих вище фраґментів, іще й багатьох віршів, насичених церковнослов'янськими елементами, доводить, що Духнович насправді вже 1847 р. не стояв на тій позиції, що літературна мова закарпатських русинів мала б засновуватися на народнорозмовному «русинському» підґрунті. Годі пристати й на думку тих авторів, які твердять про різні «стилі», що їх начебто мав на увазі Духнович, коли писав частину своїх творів народною, а частину – слов'янoруською або й російською мовою. Хоча «стилі» були однією з улюблених тем для галицьких і закарпатських москвофілів, слід зважати

[12] *Духнович О.* [«А. Д.»] Книжица читалнаѧ длѧ начинающихъ. Въ Будинѣ градѣ, писмены Крал. Всеꙋчилища Пештанскагѡ. 1847 [факсимільне видання, зроблене видавництвом NITECH s. r. o. у співпраці з Товариством Олександра Духновича, Пряшів, 2003].

[13] *Там само*. С. 9.

[14] *Там само*. С. 13. Упадають в око хитання між *Писмена Оугорскїѧ* з прикметником на -їѧ та *Писмена Славенскаѧ – Писмена Оугорскаѧ* з прикметником на -аѧ.

[15] *Там само*. С. 16–17.

[16] *Там само*. С. 104.

[17] *Там само*. С. 116.

на те, що їхнє розуміння цього слова далеко відбігало від сьогоднішнього. Ішлося, властиво, про відголоски теорії Міхайла Ломоносова, що їх іще можна знайти, наприклад, у галичанина Івана Могильницького – того самого, який у 1820-х роках уперше взявся довести окремішність «руської» (а це означало для нього: української та білоруської) мови від російської та польської. Для москвофілів середини XIX століття, одначе, ця мовна поведінка мала зовсім іншу вартість. Вони розуміли, що до «простого народу» не було сенсу звертатися слов'яноруською або російською мовою та що в добу націоналізму в Центрально-Східній Европі вже не випадало розбудовувати «стилі» ломоносовського штибу, – натомість належало створити й поширити внормовану літературну мову з усіма ознаками поліфункційности. З огляду на досить суттєву відстань між мовою, яку вони собі обрали за літературну, та говірковою стихією, москвофіли схилялися до вживання писемних перевтілень народнорозмовної мови в початковій фазі просвітницької діяльности, але далі намагалися переорієнтовувати своїх читачів на справжню літературну мову: слов'яноруську або російську, – радше оминаючи притому (принаймні коли брати Духновича) ті мовні варіянти, що їх пізніше стали називати «язичієм»[18].

Тому москвофіли (не лише закарпатські, а й галицькі) у 1850–1860-ті роки створили чимало текстів, написаних досить непоганою переробкою руських народних – або, іншими словами, західноукраїнських – говірок, коли вони зверталися до дітей або до неосвічених селян, до «простаго народа» (див. нижче). Варто згадати в цьому контексті, наприклад, декілька досить цікавих народнорозмовних творів галицького москвофіла Івана Наумовича. Проте кінцевою їхньою метою, як справжніх москвофілів, було не створення нової літературної мови, а навчання й поширення норм тієї мови, яку вони вважали «общерусским литературным языком». Отож віршики з «Книжиці» на кшталт

Оужъ ꙗ и то добрѣ знаю,
Што дома чинити маю,
То оучитель говорилъ,
И ꙗсѧ такъ наꙋчилъ[19]

передовсім мали на меті перше ознайомлення з переробкою руської народної мови в записі кириличною азбукою. Одначе такі тексти ніколи не мислилися як узірець справжньої «русинської» літературної мови.

[18] Про т. зв. «язичіє» див.: *Moser M.* „Jazyčije“ – ein Pseudoterminus der sprachwissenschaftlichen Ukrainistik // Studia Slavica Hung. 2004. H. 49. B. 1–2. S. 121–147 (укр. переклад: *Мозер М.* «Язичіє» – псевдотермін в українському мовознавстві // Збірник Харківського історично-філологічного товариства. Нова серія. 2004. Т. 10. С. 207–232).

[19] *Духнович О.* Книжицѧ читалнаѧ. С. 33.

Те саме засвідчує й Духновичева п’єса «Добродѣтель превышаетъ богатство, игра въ трехъ дѣйствіѧхъ»[20], що справді була «простонароднымъ выраженіемъ сочиненна»[21]. Ось приклад із неї:

> *Чмуль*. Што розкажете мои люби Панове, ци паленьку, ци вино; ци пиво, вшытко маю, завчером емь принѣс ганискову из Дуклѣ, вино из самого Токаю, а пиво из Шебеша, такоє як золото; раскажете и закусити?[22]

Однак ми певно знаємо, чому автор написав цю п’єсу саме такою мовою та як саме він ставився до неї. Про це повідомляє галицький бібліограф Іван Левицький:

> Въ библіотецѣ «Народного Дома» во Львовѣ находится екземплярь, на которомъ авторъ дописалъ собственноручно: “Въ книжицѣ сей не внимай слога, ни правлописи, бо то для простаго писана народа, – и не для литературы, но для пользы народной издана была. Духновичъ”[23].

Коли ж Духнович звертався до дорослих і освічених людей, він зазвичай уживав геть інакшу мову, вельми далеку від народної. Уже 1850 року він писав у газеті «Вѣстникъ»:

> Справы Народніи. Прѧшовъ 3/15 маѧ. Давно ѧ оуже не писалъ вамъ, но извиненіѧ прошꙋ, бо оунылое цвѣтнѧ, снѣгомъ только цвѣтꙋщее времѧ не было писанію придобное[24].

Ця мова – яка з сьогоднішньої перспективи може здатися цікавою, та навряд чи дуже привабливою – аж ніяк не народна, але слов’яноруська. Із часом вона дедалі більше наближатиметься до російської, та притому завжди міститиме певні локальні елементи, а також помилки в слов’яноруській або російській площині. Того ж таки 1850 року Духнович писав у «Вѣстнику» про сутність «літературної мови»:

> Прѧшовъ 26 цвѣтнѧ. Чтобъ словесность цѣли оуспѣшно слꙋжила, ей потребно быти свойственою, т. е. такою, чтобы органомъ ей кождый мнѣныѧ и понѧтіѧ свои такъ изѧснилъ, абы они отъ слышающого [sic!] и читающого естественно выразꙋмѣлисѧ; и то полꙋчитсѧ, когда знаменованіѧ словъ сродныи бꙋдутъ, именительно же отъ корене вещи происходиміи; и прото на колико возможно,

---

[20] Сама назва п’єси, як бачимо, знову ж таки не народнорозмовна.

[21] Так повідомляла своїх читачів віденська газета «Вѣстникъ». Пор.: *Moser M.* „Austro-ruthenisch?“ – Der Wiener „Вѣстникъ“ als Zeitung „für die Ruthenen des österreichischen Staates“ // Moser M., Zoltán A. Die „Ruthenen“ und ihr Sprach- und Kulturleben im Blickwinkel Wiens und Budapests.

[22] Цит. за: *Magocsi P. R.* The Shaping of a National Identity […]. P. 338. Маґочий цитує за двотомовим братиславсько-пряшівським виданням 1967–1968 років.

[23] *Левицкій І. Е.* Галицко-руская библіографія XIX столѣтія съ увзглядненемъ изданій появившихся въ Угорщинѣ и Буковинѣ (1801–1886). Львовъ, 1888. Т. 1. С. 54. На цю приписку звертає увагу й Тіхий (с. 52).

[24] *Вѣстникъ. Повременное писмо посвящено политическому и нравственному образованію Русиновъ Австрійскои державы.* Вѣдень [= Рочникъ 1850]. С. 163.

остерѣгатисѧ потребно отъ словъ чѹжихъ, или чѹжаго произношеніѧ, отъ выраженій окрѹжныхъ, помѣстныхъ, провинціѧльныхъ [...]. Прото не взирайме на провинціѧлисмы и помѣстніи разности выраженій, но пишѣмъ едною всѣмъ разѹмѣтельною, писменною бесѣдою, и то на которѹю вы братіѧ Галичане склоннѣйшии бѹдете; – мы – меншаѧ часть на все лѹчшее пристанемъ, и васъ оуважати бѹдемъ; но просимъ и оумолѧемъ васъ, оуважайте и вы на насъ и Бѹковинцовъ братовъ своихъ, и оусилѹйтесѧ ихъ приклонити къ себѣ лѹчше въ мирѣ и любови, нежели ихъ оупоромъ отдалѧти и оскорблѧти[25].

Як бачимо, Духнович тут недвозначно висловлюється проти всіляких провінціялізмів, але притому не цурається деяких діялектних «русинських» форм на кшталт дієслівного закінчення першої особи множини теперішнього часу *-ме*. Отож коли він добирав елементи, відмінні від російських і церковнослов’янських, то зазвичай обмежувався лише мовним матеріялом свого закарпатського реґіону, а ширша українська мовна перспектива була йому завжди чужою. Інша річ, що ця його мова досить чудернацька. Тією мовою, яку Духнович обрав собі за літературну, він сам не надто добре володів. Наприклад, форму *слышающого* навряд чи випадає вважати за русинську чи українську домішку. Найімовірніше, тут ідеться про звичайнісіньку помилку, що вона й сьогодні часом трапляється в учнів, які вивчають російську мову і непомітно для себе переносять парадигму дієвідмінювання *знать* на парадиґму *слышать*.

Як відомо, у 1860-ті роки Духнович виступав, не криючись, проти галицьких народовців та їхнього переходу на нову українську літературну мову[26]. Для нього залишилася геть незбагненною ідея створення нової літературної мови шляхом вигладження діялектних розбіжностей, і про жодну таку мову для вужчого, «русинського» (в будь-якому сучасному розумінні) ареалу він навіть і не думав. Хоч би та сама стаття Духновича в «Вѣстнику» демонструє, яку мову він мав за літературну. Уже на початку 1850-х років то була не слов’яноруська мова, а російська, що її Духнович, вкупі з іншими москвофілами, вважав спадкоємницею церковнослов’янської та слов’яноруської. Йому не перешкоджала та обставина, що ця мова була дуже далека від народних східнослов’янських говірок Закарпаття; важив передусім її зв’язок із церковнослов’янською та слов’яноруською традиціями.

Урешті, приватне листування Духновича показує ще набагато краще, до якої міри вже в першій половині 1850-х рр. російська мова правила йому за ідеал літературної. У цих текстах Духнович не мусив зважати на жодні цензурні обмеження й міг писати, як душа того бажала.

Ось, для прикладу, лист, написаний до Якова Головацького в травні 1853 р.:

25 *Там само*. С. 140.
26 *Magocsi P. R.* The Shaping of a National Identity. P. 51.

Пряшовъ 7/19 Травня 853

Любезный Другъ!

Прислання мнѣ книжечка […] весьма повеселила меня и урадовала; то уже давно было моим намѣренїемъ чтобъ для воспитанїя сердца такія издавалися книжечки, и сегоради такая и у насъ первая издалася, кою нынѣ здѣ приключаю […] Прошу извольте меня увѣдомить об етомъ, и здравствуйте[27].

І того ж самого дня Духнович відіслав ще одного листа до Якова Головацького:

7/19 Травня 853

Сердечно благодарю Вамъ за память, коею мене утѣшаете, и такою же памятїю одолжаете себѣ всего мене. Вы извиняя себе говорите, что вы мнѣ непознаны, но не по истинѣ, бо я васъ позналъ, и добрѣ позналъ, еще нагло по новосозданїи новаго русскаго мїра, мы тоже древнїи друзья, и тѣ будемъ надѣюсь до гроба; люблю я каждого кто русинъ, но доброхотнаго, и занимательнаго еще и почитаю. Я васъ въ любезномъ вашемъ братѣ лично смотрю, а дѣла ваша суть мнѣ чистымъ зерцаломъ[28].

Отже, дуже люблячи російську мову, Духнович володів нею не надто добре. Припущення, що всі відхилення від норм російської мови здійснено умисно, не виглядає переконливим. Чому Духнович писав «благодарю Вамъ»? Мабуть, просто тому, що не знав, як правильно. Чому він уживав прислівник *нагло*? Мабуть, просто тому, що не знав значення слова *наглый* у російській мові: за словником Владіміра Даля, – ‘дерзкій, нахальный, безстыжій’ (тоді як ‘внезапный, нечаянный’ воно означає лише на «зап[а]д[ѣ]», тобто на білорусько- та україномовних теренах)[29]. Чому немає літери *э* в слові *этомъ*? Мабуть, через звичайнісіньку помилку. Чому, нарешті, він один раз писав *мене*, а другий раз *меня* – важко сказати. Зрештою, ця ситуація доволі типова – аналогічні прояви спостерігаються й у багатьох інших закарпатських та галицьких москвофілів[30]. При цьому русинами для Духновича цілком очевидно (і сподівано) були не лише русини в теперішньому розумінні, але так само й галичани Яків та Іван Головацькі.

Духновичева мова засвідчує його ширші, загальноруські обрії, причому погляди закарпатського діяча на руську мову та на русинів, як здається, не надто змінювалися протягом його творчої біографії. Іще й до періоду 1850-х років Духнович виступив був 1829 року з двома одами на честь царя

---

[27] *Студинський К.* Кореспонденція Якова Головацького в лїтах 1850–62. Львів, 1905 [Збірник фільольоґічної секції Наукового товариства імени Шевченка VIII + IX]. С. 69–70.

[28] *Там само*. С. 71.

[29] *Даль В.* Толковый словарь живаго великорускаго языка. Второе изданіе, исправленное и значительно умноженное по рукописи автора. Санкт-Петербург – Москва, 1881. Т. 2. С. 393.

[30] Див.: *Moser M.* Ruthenisch oder Russisch: Die Sprache der ukrainischen Russophilen in der Habsburgermonarchie // Wiener Slavistisches Jahrbuch 48, 2002. S. 99–115.

Миколи I та російської армії з нагоди перемоги над турками – й обидві вони були написані слов'яноруською мовою[31]. Напередодні революції 1848 року Духнович збагнув, що, зважаючи на незрозумілість такої мови народові, дітей і селян треба було приваблювати до слов'яноруської (а згодом і до російської) «високої» культури іншим шляхом, через «низьке» народнорозмовне письменство. Проте спирати нову літературну мову на народнорозмовній він ніколи не прагнув. Важко знайти щось більш чуже для нього, ніж проєкт створення самостійної «русинської» нації, як він формулюється сьогодні.

Отож представники новітнього русинського руху перебувають у досить складній ситуації, бо їхній головний кумир із XIX століття явно мав геть інакший від їхнього погляд на літературну мову русинів. Єдине, що єднає їх із Духновичем, – це слово *русинъ*; однак його значення в Духновича та в контексті русинського проєкту відрізняються настільки, що спроби зобразити Духновича будителем русинів навряд чи виглядатимуть переконливо. Духнович був насамперед одним із будителів закарпатського москвофільства. У цьому він справді має заслуги перед слов'янством, бо протидіяв подальшому поступові мадяризації. Пробуджував він, одначе, не «русинство», а «руськість». Хоча деякі його тексти написано мовою, що ґрунтується на русинських діялектах у сьогоднішньому розумінні русинських діячів, було б явним перебільшенням – ба й непорозумінням – стверджувати, ніби він започаткував нову русиномовну літературу. Зрештою, наскільки відомо, такого наміру Духнович ніколи й не плекав.

Це демонструє хоч би його найвідоміша пісня про русинську свідомість, «Вручаніе». Попри часте цитування різними авторами та в різних версіях її перших двох рядків (переважно), першопочатковий текст цього твору написано мовою зовсім не русинською, а якнайдужче від неї віддаленою. Пригляньмося до його автентичного мовного оформлення:

Я Русинъ былъ, есмь, и буду,
  Я родился Русиномъ,
Честный мой родъ не забуду,
  Останусь его сыномъ;
Русинъ былъ мой отецъ, мати,
  Русская вся родина,
Русины сестры, и браты
  И широка дружина;
Великій мой родъ, и главный,
  Міру есть современній [sic!],
Духомъ и силою славный,
  Всѣмъ народамъ пріемный.
Я свѣтъ узрѣлъ подъ Бескидомъ,
  Первый воздухъ русскій ссалъ,

[31] Див.: *Magocsi P. R.* The Shaping of a National Identity. P. 35.

И кормился русскимъ хлѣбомъ,
Русинъ мене колысалъ.
Коль первый разъ отворилъ ротъ,
Русское слово прорекъ[32],
На азъ-буцѣ первый мой потъ
З молодого чела текъ.
Русскимъ потом я питанъ былъ,
Русскимъ ишолъ расходомъ
Въ широкій свѣтъ; но не забылъ
Съ своим знатися родомъ.–
И теперь, кто питаетъ мя?
Кто кормит, кто мя державъ?
Самое русское племя
Мою годность содержитъ!
Прото тобѣ, роде мой,
Кленуся живымъ Богомъ,
За печальный потъ и трудъ твой
Повинуюся долгомъ. –
И отдамъ ти колько могу,
Пріими той щирый дарокъ,
Пріи́ми вотъ маленьку книгу,
И сей письменный рядокъ;
Прочее же не забуду,
Сердца моего скруху
Пожертвити; – я твой буду,
Твоимъ другомъ и умру[33].

Русинські діячі твердять, що сучасна українська мова для них чужа. Але ті мовці з Закарпаття, з польської Лемківщини та навіть із Бачки, хто визнає українську мову за свою літературну, з подивом завважують, що мова, якою оспівується та славиться національна тожсамість русинів, набагато далі відстоїть від русинської народної говірки, ніж українська. Навіть найкраща русинська ортоепіка не зробить цієї мови щиро русинською. Насправді йдеться про російську мову з домішкою поодиноких русинізмів (*родина*, зъ замість *изъ*, *ишолъ*, *пріемный*, *прото*, *тобѣ*, *кленуся*, *колько*, *рядокъ*, *скруха* тощо), що вони, зрештою, майже всі так само присутні в сучасній українській літературній мові або принаймні в багатьох українських (переважно галицьких) говірках поза русинським ареалом[34]. Окрім того, в

[32] Пор. факсимільне відтворення в гарного друку виданні: *Маґочій П. Р.* Народ нізвідки: Ілюстрована історія карпаторусинів. Ужгород, 2006. С. 56.

[33] *Поздравленіе русиновъ на годъ 1851 отъ литературного заведенія пряшовскаго*. Въ Вѣдни оо. Мехитаристовъ. С. 69–70. Складаю щиру подяку проф. Павлу Роберту Маґочиєві, який у травні 2007 р. ознайомив мене зі своєю бібліотекою (Carpatho-Ruthenica Research Library of the University of Toronto), де я з користю провів декілька годин, зробивши, між іншим, і виписки з другої частини вірша на с. 70.

[34] Займенникові форми *ми*, *мѧ* тощо, як відомо, вживалися також у церковнослов’янській мові, у слов’яноруській мові Михайла Ломоносова та ін.

цій російській мові є й інші особливості: *буду* в першому рядку зазвичай співається з чудним прикінцевим наголосом, *прійми* має наголос на початковому складі, *современній* подано з м'якою основою, ортоепіка та фонотактика часто є справді «русинськими» тощо.

Властиво, навіть про «русинські» справи в цій пісні згадано лише частково. Слово «русскій» не випадково пишеться неухильно з подвоєнним: -сс-. Починаючи щонайпізніше з 1850-х років це написання стає ортографічним шібболетом закарпатських і галицьких москвофілів.

Мало хто наважиться назвати Олександра Духновича визначним поетом чи письменником, а його молодечі вірші взагалі дуже слабенькі. Візьмімо вірш «Конецъ» («Юлія»), написаний 29 жовтня 1829 року, коли автор мав уже трохи понад 25 років:

Судьба хотѣла то уставить
Чтобъ мнѣ тебя на вѣкъ оставить,
И самъ тобой покинутъ былъ;
Я горести судьбы вручаюсь.
В послѣдній разъ съ тобой пращаюсь.
Прости, забудь, что я Любилъ[35].

То чи справді варто наполягати на тому, що творчість Духновича до 1852 року була переважно народнорозмовною? Більше важить, можливо, те, що й перші вірші Духновича написано зовсім не русинською, а фактично російською мовою.

А чи справді «українською народно-розмовною мовою краян»[36] написана «Послѣдная Пѣснь Духновича»? І щодо цього можна мати сумніви. Порівняймо:

Ой тѣлята соколята
Сматайтеся на крылята
Бо я уже соколъ старый
Ужъ мнѣ крыла поламали
Горѣ доловъ лѣтаючи,
Свои дѣти питаючи,
Отъ юности до старости,
Изнемогли жилы, кости.

---

[35] *Духнович О*. Вибрані твори / Гол. ред. І. М. Різак. Ужгород, 2003. С. 19. Ідеться про факсимільне видання рукопису. Поряд з автографом на с. 18 можна бачити транскрипцію з такими змінами: *тебя* > *тебе* (дерусифікація), *пращаюсь* > *прощаюсь* (також дерусифікація, хоча в російській мові XIX ст. акання на письмі не віднотовувалося). В інших творах теж трапляються «виправлення». За приклад може правити «Поздравленіе» (1850 р.), де замість *по нощи*, *отъ*, *Славеньскаго* у першодруці подано *по ночі*, *од*, *Славенського* відповідно.

[36] *Федака К*. Передмова // Духнович О. Вибрані твори. С. 10. Повністю речення звучить так: «Усі твори для народу він писав українською народно-розмовною мовою краян». Прикладами, що ілюструють цю тезу, є буквар 1847 р. та «Послідняя моя пісня» (у цій останній назві так само без потреби змінено тверду основу прикметника на м'яку).

Ахъ лѣталъ я и высоко,
Понурялся и глубоко,
Плавля по везъумнымъ [sic!] струямъ
Безъ кормщика правитъ лишь самъ[37].

Редакторські втручання на кшталт заміни *сматайтеся* на *зматайтеся*, *везъумнымъ* [sic!] на *шумним* або усунення слова *лишь* тут мало на що впливають[38]. У поезії, звісно, присутні діялектні елементи (*доловъ*, зн. відм. у звороті *свои дѣти питаючи*), проте лексеми *кормщикъ*, *изнемогли* або *везъумнымъ* (помилково замість *безъумнымъ*), дієприслівник на ***-а*** *плавля* та звороти типу *по* + дав. відм. – то все ознаки, аж ніяк не сумісні з постульованим народнорозмовним характером цього твору.

Те саме можна сказати й про «Повѣсть ω Ломоносовѣ», в автографі якої читаємо: «Ломоносовъ жилъ въ Царствїе Екатерины 2[ыѧ], и былъ Секретеръ тайнаго Царскаго Кабинета […]»[39]. Навіщо, – завважмо принагідно, – з'являються книжки, де твори такого штибу, як ця «Повѣсть» (із практично нульовою літературною вартістю), піддано «нормалізації», – чи то в напрямі «порусинення», а чи «зукраїнщення», – годі збагнути[40]. Такі тексти цікаві лише як пам'ятки мови й літератури – однак, щоб ними могли скористатися фахівці, видання мусять бути якомога ближчими до автентики.

Безперечно, Духнович заслуговує на те, щоб називатися будителем русинів. Однак русинським будителем у повному сенсі цього слова він не став. Бувши досить діяльним організатором культурного життя русинів і протистоявши їх подальшій мадяризації, про якусь самостійність русинської мови або русинського народу Духнович, судячи з усього, ані не мріяв. Такий проєкт його просто не цікавив: поняття «руськість» у нього ніколи не асоціювалося з самим лише закарпатським краєм, і вже поготів – із тими теренами, що правлять за русинські теперішнім русинським активістам.

Безперечно, Духнович заслуговує й на те, щоб називатися будителем українців Закарпаття. Але українським будителем не був. Його «руськість» переступала кордони Закарпаття, Галичини й Буковини та кордони всього україно- та білоруськомовного ареалів (ранньомодерне розуміння «руськости» було йому чуже). У Духновича «руськість» завжди охоплювала і росіян, чию літературну мову він (так само, як інші москвофіли на Закарпатті й у Галичині) прагнув перейняти.

---

[37] Факсимільне видання автографа міститься у виданні: *Духнович О*. Вибрані твори. С. 90.

[38] Там само. С. 92–93. Серед інших редакторських правок відзначмо заміну *поламали* на *поламані*.

[39] *Духнович О*. Вибрані твори. С. 161.

[40] В українському виданні знаходимо, наприклад, *в царстві*, *секретар*, *тайного*, *царського* замість *въ Царствіе*, *Секретеръ*, *тайнаго*, *Царскаго*.

Іще й донині представники різних напрямів намагаються поставити Олександра Духновича на більш чи менш почесне місце у своєму пантеоні. Під українським кутом зору його поціновують як найважливішого культурного діяча закарпатських українців[41], що захищав їх від мадяризації, хоча згодом неначебто зрадив українську справу, ставши москвофілом. Духнович-народовець і Духнович-москвофіл в їхньому світосприйнятті розщеплюються на дві різні особи. У підручниках з української літератури він так чи так обіймає вельми скромне місце, тоді як в енциклопедії «Українська мова» немає гасла «Духнович, Олександр». Українців цей персонаж цікавить лише на реґіональному рівні.

Люди, що дивляться на світ загальноруськими або й просто загальноросійськими очима, небезпідставно вважають Духновича одним із тих, хто (на відміну від пізніших галицьких «націоналістів») не приймав ідеї українства й успішно обстоював на Закарпатті «руську єдність». Утім, і серед росіян та москвофілів Духнович уже мало кому цікавий поза рамцями реґіонального життя.

Натомість для представників русинського руху Олександр Духнович був і залишається їхнім чільним національним символом. Принаймні частково їхня пошана до Духновича ґрунтується на досить сумнівній мітизації людини, що явно не боролася за утвердження якоїсь русинської літературної мови, а виступала радше проти такої перспективи. Тому важко погодитися, коли стверджують, що завдяки поколінню Віктора й Адольфа Добрянських та Олександра Духновича – а всі вони були москвофілами – русинська мова (the Rusyn language) вживалася в закарпатських гімназіях чи викладалася в кошицькій Академії тощо[42]. Немає сумніву, що коли 1869 року було заборонено «викладання історії русинською мовою в Ужгородській гімназії, а ще по спливі кількох років русинська мова перестала бути обов’язковим предметом»[43], то насправді йшлося зовсім не про русинську мову. Забороняли тоді закарпатський варіянт російської мови, або – інакше кажучи – російську мову з домішкою реґіоналізмів і просто помилкових форм.

Справжньої русинської перспективи, що протиставлялася б українській і притому не охоплювала російської, фактично не існувало, як здається, аж до міжвоєнного періоду. Коли, наприклад, Марк Штеґґер, покликаючись на Маґочия, твердить у своїй книжці про русинську мову, ніби Ласло Чопей,

---

[41] Див.: *Бача Ю*. До питання «мови» Олександра Духновича // Олександр Духнович і наша сучасність. Міжнародна наукова конференція. Пряшів, 20–21 червня 2003 р. С. 6–8. Про поцінування Духновича в українському радянському та пострадянському літературознавстві можна скласти уявлення на підставі хоча б таких публікацій: *Історія української літератури (Перші десятиліття XIX століття)* / За ред. П. П. Хропка. К., 1992. С. 455–456; *Микитась В. Л.* Духнович Олександр Васильович // Українська літературна енциклопедія. К., 1990. Т. 2. С. 128–129.

[42] Див.: *Magocsi P. R.* The Shaping of a National Identity. P. 51.

[43] *Там само*. С. 56.

видаючи «Русько мадярский словарь» [sic!], наполягав, що «русинська мова [das Russinische] є самостійною мовою й у жодному разі не може розглядатися як діялект російської [des Russischen]»[44], варто мати на увазі, що насправді в передмові до цього словника про русинську мову не сказано ні слова, – ідеться натомість про успадковане від ранньомодерної доби поняття «руської мови», яке охоплювало українську та білоруську мови вкупі з усіма евентуальними русинськими мовами[45]. Тому, коли Павло-Роберт Маґочий нагадує: «Чопей підкреслив, що «руський языкъ е самостоятельный, и не може ся держати нарѣчиемъ российского»[46], – то йому, властиво, треба признати цілковиту рацію, однак це тільки ще раз показує, що перекладати слово *руський* новотвором *русиньскый* дуже часто буває ще набагато небезпечніше, ніж перекладати його словом *український*. Працюючи над літературною мовою, яка спиралася б на народнорозмовну основу, закарпатці аж до міжвоєнного періоду зазвичай не відходили від мовної свідомости, притаманної Чопеєві. Щоправда, вони цуралися т. зв. «фонетичного» правопису та деяких інших прикмет нової української літературної мови, ба й нову назву *український* більшість із них вагалася приймати. Та в кожному разі постійно повторюване русинськими активістами твердження, – мовляв, українська свідомість як така потрапила до закарпатських русинів тільки разом із комуністичними функціонерами, – явно суперечить історичній правді[47].

Слов'яноруські та російські мовні зразки, що їх плекав Духнович, для закарпатських русинів були рівнозначні з чужомовними. Проте й твердити, що вони були суто «штучними», неслушно. Насправді вони сприймалися як продовження давніх церковнослов'янських мовних традицій.

Звичайно, Духнович є помітною постаттю в українській або русинській історії Закарпаття. А от чи української, чи русинської, – висновок можуть зробити тільки самі українці або русини. Сьогодні не викликає сумніву, що русини мають право на створення власної літературної мови, і майбутнє покаже, наскільки їхні змагання будуть успішні, тобто чи пощастить їм домогтися поширення новостворених мовних норм, а коли-небудь, можливо, – і єдиної загальнорусинської норми.

Із другого боку, ті, що мають себе за русинів лише в реґіональному розумінні, свідомо приймаючи й ширшу, загальноукраїнську національну тожсамість включно з сучасною українською літературною мовою, повинні користатися аналогічними правами.

---

[44] *Stegherr M.* Das Russinische... S. 128–129.

[45] *Чопей Л.* Русько мадярский словарь. У Будапештѣ, 1883. С. 23.

[46] *Маґочий П. Р.* Языковый вопрос. С. 39.

[47] Нещодавно Ернест Гийдел блискуче проаналізував деякі антиукраїнські міти, ширені русинами. Див.: *Гийдел Е.* Рутенія über alles // Україна модерна. 2007. Т. 12 (1). С. 191–217.

Навряд чи принесуть користь русинській справі раз у раз повторювані сміливі твердження про 600, 700, 800 тощо тисяч русинів у Закарпатській області – бо занадто вже далеко ці цифри відбігають від офіційних даних (український перепис 2001 року виявив їх лише трохи понад 10 тис.). Допоміг би натомість дещо тверезіший підхід до власної історії та до оцінки певних постатей, до числа яких належить і Олександр Духнович.

Michael Moser

Did Alexander Dukhnovych strive to create a Rusyn literary language?

Rusyn activists praise Aleksander Dukhnovych as the key figure of their alleged first Rusyn national movement and linguistic revival in the middle of the 19th century. In reality, however, Dukhnovych always distanced himself from the Rusyn (as well as the Ukrainian) vernacular. When he used it, he gave clear signals that this was just out of necessity, and that he never intended to create a new polyfunctional Rusyn (or Ukrainian) literary language. Subsequently, both Ukrainophile and Rusynophile interpreters tried to divide Dukhnovych into Dukhnovych, the Rusyn (or Ukrainian) awakener on the one hand, and Dukhnovych, the later Russophile, on the other. Yet, Dukhnovych always adhered to literary traditions that were clearly separate from the Rusyn (or Ukrainian) vernacular. At the latest in the early 1850s, he replaced Slavenorus(s)ian with the Great Russian literary language, which he never mastered perfectly. His linguistic development is very typical of many Transcarpathian as well as Galician Russophiles.